

ה' לכפר על נפשותיכם (ל טז); וזהב התרומה של מדין, כאמרו ויקח משה ואלעזר הכהן את הזהב מאת שרי האלפים והמאות ויביאו אותו אל אהל מועד זכרון לבני ישראל לפני ה' (במדבר לא נד).⁹

אוצר החכמה
לפי שפוט

329. כח יג-ל [עמ' 34-38]

[34] פירשתי מגבלת (כח יד) מעתדלה [=מיושרות] כי גזרתיו מ'גבול' שהוא תחום. ופירשתי עבות גְדִילָה, כי שתי אותיות אלו כשהן מתחברות יש להן בלשון [מובנים שונים]. מהם עב - ענן, כאמרו הנה עב קטנה ככף איש (מלכים-א יח מד); ומהם - עובי, כאמרו קטני עבה ממתני אבי (שם, יב י); ומהם גדילה - מעשה עבות (כח יד); ומהם ענפים - וענף עץ עבות (ויקרא כג מ); ומהם קורה עבה(?) בנגרות - ועב עץ על פני האולם (יחזקאל מא כה); ומהם קורות התקרה - וצלעות הבית והעבים (שם, מא כו); ומהם קשיות במעבה האדמה (מלכים-א ז מו).

אוצר החכמה

ופירשתי משפט (כח טו) תיקון. כי משפט בלשון - דין גלוי; ומשפט - מנהג, משפט המלך אשר ימלוך עליכם (שמואל-א ח יא); ומשפט - מראה. מה משפט האיש אשר עלה לקראתכם (מלכים-ב א ז); ויש תבנית, וארמון על משפטו ישב (ירמיה ל יח). ופירשתי ומלאת (כח יז) - עָרוך. כי ללשון זה חמש משמעויות.¹ מהן: מילוי - ותמלא את החמת מים (בראשית כח יט); ומהן - עריכה, והיא זו [שלפנינו]; ומהן - שלימות, ומלאת יד אהרן ויד בניו (כט ט); ומהן - הליכה אחרי, יען אשר מלא אחרי ה' (דברים א לו); ומהן - תעוזה, אשר מלאו לבו לעשות כן (אסתר ז ה).

ומה שאמר שרשות (כח כב) הוא כמו 'שרשרות'. לשון קצר בלי רי"ש. ודומה לו בחל יזרעאל (מלכים-א כא כג) במקום 'בחלק יזרעאל'. ושאר עבר נהרא שלם וכעת (עזרא ד יז) במקום 'וכעת'.²

ואין לנו רכיסה (כח כח) [במקרא] לכד משתים. זו - חיבור. ומה שנאמר - והרכסים לבקעה (ישעיה מ ד), מרכסי איש (תהלים לא כא) - כולם חיספוס וגבשושיות.³ ואמרו האורים והתמים (כח ל) - כאן שני כינויים, שכינה בהם שתי עשרה האבנים היקרות. רצונו לומר בזה שהן מאירות את החשיכה ומאמתות דבר המוטל בספק, כמו שיתבאר להלן.⁴ אבל כעת נתאר צורת החושן כיצד היתה, ונאמר שהוא היה מטפחת ארוגה הדומה ללבינה. בקצותיה ארבע טבעות. בשתי הטבעות העליונות שתי שרשרות שקצותיהן תחובות בלולאות, שעל כתפות האפוד והן תלויות בהן. ושתי הטבעות התחתונות, סמוך להן

מובא בתשובות הגאונים עמ' 343, שו" 14-20. וכן ב'מטה עוז' (332) בשם רס"ג.

9 לאחר זה בא תרגום הכתובים כח יג-ל.

329 כח יג-ל [עמ' 34-38]

1 חמש הוראות אלו פירט הגאון בפירושו לכתוב 'ומלאו את הארץ' (בראשית א כו) [צוקר - בראשית, עמ' 245].

2 וכך פירשו רש"י וכן עזרא.

3 וכך תירגם שני כתובים אלה (ראה פירושו לכתוב בתהלים). תרגומו מיוסד על יונתן, שתרגם 'גדודין'.

4 יומא עג ב; ירושלמי פ"ז ה"ג.

מצויות שתי טבעות אחרות באפוד. מחזקים יפה זו עם זו בחוט מימין ובחוט משמאלן והן דבוקות בהן ולא סרות מהן⁵.

ודע כי עניין החושן הוא אחד הפלאים, שהיה בקרב האבות. וזה משום שהיה מגלה להם כל דבר נסתר, באבנים היקרות שהיו בו, כמו שנאמר ולפני אלעזר הכהן יעמוד ושאל לו במשפט האורים לפני ה' (במדבר כז כא). ואם ירצה יהושע לשאול לאלעזר את הספק יעמוד כנגדו, כאמרו ולפני אלעזר הכהן יעמוד ויעמוד אלעזר כנגד השכינה, כאמרו ושאל לו במשפט האורים לפני ה'⁶. והשואל שואל צרכו והכהן משיבו כפי מה שיתגלה לו. וראוי שנבאר כיצד היתה התשובה יוצאת מן האבנים, ונאמר כמו שאמרו החכמים, שהיו בולטות⁷. וזה משום שהכתב היה משוקע כפיתוח בחותם. וכשניתנת התשובה משתנות האותיות של התשובה ובולטות כלפי מעלה עד [35] שהן נעשות ככתב של המטבעות והדינרים. דרך משל אומר: [שאל השואל: אעלה או] לא אעלה. אם היתה התשובה 'עלה' בלטה אות עי"ן משמעון ולמ"ד מלוי וה"א מ[יהודה. ואם] התשובה היתה 'לא תעלה'⁸ בלטה האל"ף מראובן ולמ"ד מלוי ותי"ו מנפתלי ועי"ן משמעון ולמ"ד מזבולון וה"א מיהודה⁹. ולא שהאותיות היו שקועות ומתמידות בשיקוען זה. אבל לזמן מה היתה חלה בהן התרחבות המראָה לכהן שהיא מתרוממת. וכשהכהן היה קורא ועומד על התשובה חדלה אותה התרחבות. ובהכרח צריך שהתגלות האותיות תהיה בהתרוממותן אחת אחת. ולא שיבלטו כולן בבת אחת, ויפול ספק לכהן בקריאתן. דרך משל אומר: אם השאלה היתה על אדם, שעשה מעשה פשע ורוצים לדעת שמו, והיו בעם [אנשים ששמותם] אלנתן ונתנאל ואליעם ועמיאל, אז אם יבלטו האותיות בבת אחת לא ידעו מי הוא מן השנים. אבל אם בליטתן תהיה אות אחרי אות יתברר מי הוא¹⁰. וכשחקרנו ובחנו מצאנו שעשרים ושתיים אותיות הא"ב כולן כלולות בשמות השבטים חוץ מטי"ת קו"ף חי"ת וצד"י. חזרנו למסורת ומצאנו בה שלפני ראובן היה כתוב על אבן שמות 'אברהם יצחק ויעקב'. ואחרי בנימין [היה כתוב] על אבן ישפה 'שבטי ישרון'. ואילו לא נאמרה מסורת זו כי אז היה הצורך מאלץ להאמין בה כדי שאפשר יהיה לתת תשובה לכל דיבור על ידי המספר המלא של האותיות¹¹. וכשבדקנו מצאנו כי שישה יסודות¹² מחכמת הנסתר היו מתגלים לעם על ידי אבנים אלו. ואפשר שהיו יותר מכך.

ראשון שבהם - מלחמות, כמו שאמרה התורה על פיו יצאו ועל פיו יבאו (במדבר כז כא), וכמו שאמר דויד האלך והכיתי בפלשתים האלה (שמואל-א כג ב). ושאל דויד האעלה אל

5 תיאורו של רש"י לחושן (כח ו) קרוב לזה של הגאון. וכן מדה"ג (עמ' תרכב-תרכג) והרמב"ם (כלי המקדש פרק ט, הלכות ט-י).

6 יומא עג א.

7 שם, עג ב; הרמב"ם כלי המקדש פ"ט ה"ט.

8 לפי פירוט האותיות בהמשך צ"ל 'אל תעלה'. אבל בעקבות 'עלה' כתב הגאון 'לא תעלה', לשון פשוט יותר.

9 שם, עפ"י פירוש רש"י. הראב"ם העלה תמצית הדברים בפירושו לכתוב (כח ל).

10 וכך הוא הלשון במדה"ג (עמ' תרכד שר' 14-11), והוא שאוב מכאן. גם הראב"ם העלה דברי הגאון בציון שמו.

11 מאור האפילה (עמ' ער) מעלה דרש זה, וקרוב לודאי ששאבו מכאן. ראינו נוספת הוא נוסח 'שבטי ישרון' (במקורות אחרים 'שבטי יה').

12 להלן מפרט הגאון - חמישה, אך הששי כלול בשני.

הפלשתים התתנם בידי (שמואל-ב ה יט) ויצאה התשובה כפי שידעת¹³.

השני - בחירת מי שילחם בתחילה, כמו ששאלו [בני ישראל] מי יעלה לנו אל הכנעני בתחילה להילחם בו (שופטים א א); בקשת חוות-דעת למקום נכון לדור בו, כמו ששאל דויד אנה אעלה ויאמר חברונה (שמואל-ב ב א).

והשלישי - עניין מקום פלוני לפלוני אלמוני, כאמרו וישאלו עוד בה' הבא עוד הלום איש, ויאמר ה' הנה הוא נחבא אל הכלים (שמואל-א י כב).

והרביעי - ידיעת מה שבלב [כמו שאירע] לדויד כאשר היה בקעילה, ושמע כי שאול מתכוון לבוא לשם. ונצרך לשאול אם ברצונו לבוא אליה. ואם בכוונתו לבוא אליה, כלום יש באנשיה מי שיסגירונו בידו או לא, כאמרו ויאמר דוד ה' אלהי ישראל שמוע שמע עבדך כי מבקש שאול לבוא אל קעילה לשחת לעיר בעבורי. היסגירוני בעלי קעילה בידו. הירד שאול כאשר שמע עבדך וכו' ויאמר ה' 'ירד' (שם, כג י-יא). ולמה ענה לו על השאלה השנייה ולא על הראשונה? על כך נאמר, לפי ששאל דויד שלא כסדר. אבל ראוי היה לו להקדים תחילה אם שאול יבוא. ואם יאמר לו [36] כי יבוא לא היה לו צורך לשאול על ההסגרה... שאל אז יסגירוני... וכאשר הקדים היסגירוני וגו'... ונענה בסדר הנכון ונאמר לו 'ירד'.¹⁴ והוצרך לשאול אותו... אם החליטו להסגירו ונאמר לו: הן, כמו שנאמר ויאמר דויד היסגירוני בעלי קעילה אותי ואת אנשי ביד שאול, ויאמר ה' יסגירו (שם, כג יב). ושתי השאלות ושתי התשובות הם על ההחלטה. אבל בפועל לא נעשה שום דבר משניהם: לא אנשי קעילה הסגירו, ויתירה מזו שאול לא הופיע. לפי שנאמר אחרי זה ויקם דויד ואנשיו כשש מאות איש ויצאו מקעילה ויתהלכו באשר יתהלכו, ולשאול הוגד כי נמלט דויד מקעילה ויחדל לצאת (שם, כג יג). ולפי העיון הנכון בדויד אין הסדרת שתי השאלות מיוסדת על האמת. אבל פחדו על נפשו הטרידה את לבו מהסדרתן כראוי.

החמישי - היש בתוכם פשע ומי עושה הפשע. וזה כשבא רעב על העם. וביקשו לדעת מה סיבת זה, וענו להם. פרשת שאול יש בה תשע שאלות. הראשונה, והיא הנכבדה שבהן, בעניין הנפשות. כיצד אדם חוטא ופושע ובחטאו נהרגים בניו ובני בתו.

השנית - כיצד ניצל מפיכוש, ואם הצלתו היא משוא פנים לו.

השלישית - מי הם חמשת ההרוגים? כלום הם בני מרב או בני מיכל.

הרביעית - באיזה זמן הרג שאול את הגבעונים.

החמישית - מה משמעות של בקנאתו לבני ישראל ויהודה (שמואל-ב כא ב).

השישית - למה אמר והגבעונים לא מבני ישראל המה (שם, שם).

השביעית - [למה] איחרה דרישת-דמם עד אותו זמן.

השמינית - כיצד התירו להניח את ההרוגים מראשית הקיץ עד סופו.

התשיעית - על שום מה השהו(?) את השבעה עד סוף הקיץ.

ראוי שנענה על כל אחת מן השאלות הללו, ונאמר: אשר לשאלה הגדולה 'כיצד שאול חוטא ונענשים בניו ובני בתו' על כך נאמר, כי שאול ובניו ובני בתו כולם הרגו את הגבעונים. וזה מפורש בראש הפרשה ויאמר ה' אל שאול ואל בית הדמים (שם, כא א). הרי

13 'עלה' ככתוב בהמשך הפסוק. - שאלת אורים ותומים במלחמות נזכרת בתלמוד (ברכות ג ב).

14 דברי הגאון מיוסדים על התלמוד (יומא עג א-ב; זבחים פה ב).

פירש שאנשי ביתו אנשי דמים. בתשובה זאת כלול ענף מן השאלה הרביעית, והוא שהריגתו לגבעונים היתה עם הריגתו לנוב עיר הכהנים, כפי שנבאר. וידוע שחייליו או נמנעו מלהרגם, כאמרו ולא אבו עבדי המלך לשלוח את ידם לפגוע בכהני ה' (שם, כב יז). ואז פנה שאול לאנשי ביתו ולדואג, והם סייעו בידו. אשר לדואג הרי מפורש עניינו בפרשת נוב¹⁵. אשר לאנשי ביתו מפורש כאן ואל בית הדמים (שם, כא א). [37] [ואולי היו חבורה. אלא מי שמת מהם לפני פקידת עוונם, הושמט זכרו. וחלה דרישת דמם] על החיים, ומצאו הגבעונים שהם שבעה. על כן אמר [הכתוב] וינתן לנו שבעה אנשים (שם, כא ו). וכן אילו נותרו מהורגיהם עשרה או ששים היתה הדרישה כזאת.

והתשובה לשנייה, שסבורים בה כי דויד נשא פנים למפיבושת, ומשום כך לא נהרג, נענה: משוא פנים לא היה, כי אי אפשר כלל, שיהיה לו פשע משום שהיה בן חמש כשנהרג שאול, ככתוב בן חמש שנים היה בבוא שמועת שאול ויהונתן (שם, ד ד). ואם הדבר כך למה נאמר ויחמל המלך על מפיבשת (שם, כא ז). על זה נאמר שזיכוי הזכאי וחילוץ הנקי נקרא חמלה, כמו שנאמר יחוס על דל ואביון (תהלים עב יג). ואמר הכתוב ויחזיקו האנשים בידו וביד אשתו וביד שתי בנותיו בחמלת ה' עליו (בראשית יט טז). ונאמר עוד וחמלתי עליהם כאשר יחמול איש על בנו העובד אותו (מלאכי ג יז). והרי הם צדיקים. וזה הולם את ברית דויד ויהונתן גם כן. וכך אמר הכתוב על שבועת ה' אשר כינותרם בין דויד ובין יהונתן בן שאול (שמואל-ב כא ז) ואין לכחד שהצדיק ניצל בשתים ושלוש ראיות¹⁶.

אשר לחמשת הבנים הרי הם, לפי האמת, בני מרב. ועל כן אמר, בדרך נסתר, אשר ילדה לעדריאל בן ברזלי המחולתי (שם, כא ח), והסתיר אשר ילדה מרב. כי זיווג מרב מעיקרו היה לעדריאל, כמאמר הכתוב ויהי בעת תת את מרב בת שאול לדויד והיא ניתנה לעדריאל המחולתי לאשה (שמואל-א יח יט). אבל התייחסו למיכל¹⁷ משום שהיא גידלה אותם¹⁸, כמו שידענו [שמשה הוא] בן יוכבד מצד הלידה, ובנה של בת פרעה מצד הגידול, כמאמר הכתוב ויגדל הילד ותביאהו לבת פרעה (ב י); וכי עובד בן רות מצד הלידה, ובן נעמי מצד הגידול, כאמרו ותקח נעמי את הילד וגו' ותקראנה לו השכנות שם לאמר (רות ד טז-יז). כך אלה החמישה בני מרב מצד הלידה, והם בני מיכל מצד הגידול. ואם יאמר האומר הרי ראינו, שמרב לאחר מלכות שאול היתה בתולה כי השיאה לדויד וכיצד יהיו ילדיה בוגרים בזמן שאול כאשר משך מלכותו היה שנתיים¹⁹. על כך נאמר כי שאול [אכן השיא את מרב לדויד בדרך טעות] והיסח הדעת כשהיה קורה לו מן [הבלבול]²⁰ כאמרו ויאמר אל דויד הנה בתי הגדולה מרב אותה אתן לך לאשה (שמואל-א יח יז). וכשהגיעה שעת [מילוי ההבטחה] מצאנו נשואה לעדריאל מזמן רב, לפי שהכתוב אומר ויהי בעת תת את מרב בת שאול לדויד והיא ניתנה לעדריאל המחולתי לאשה (שם, יח יט). ואמרו ניתנה מוכיח על מאורע שקדם. ואילו היה בזמנו, כי אז היה אומר 'ניתנה שאול לעדריאל'. ואם הכתוב מעיד על נישואי מרב לפני כן יתיישב [38] [שהיה זה לפני עשרים שנה לערך] כדי שיהיו

15 שמואל-א כב ט-כב.

16 דהיינו, מפיבשת ניצל משום שלא היה לו חלק בהמתת הגבעונים וגם משום צדקתו.

17 שמואל-ב כא ח.

18 כמאמר התלמוד: מירב ילדה ומיכל גידלה (סנהדרין יט ב).

19 שמואל-א יג א.

20 הכוונה ששאול הציע את מרב לדויד, שעה שפקדה אותו רוח רעה ודעתו לא היתה מיושבת עליו.

חמשת בניה בני עשרים שנה [וסביב העשרים. לפי ששאלו] כשמלך היה לפחות בן חמשים ושתים שנה, כאמרו בן ארבעים שנה איש בשת בן שאול במלכו על ישראל (שמואל-ב ב י). ובאותן חמשים ושתים שנה נולדה לו מרב והשיאה לעדריאל וילדה לו חמישה בנים. [ולפיכך אמר המתרגם וית חמשא בני מרב דרביאת מיכל בת שאול דילדת לעדריאל]. ובמענה לדיבור, באיזה זמן הרג שאול את הגבעונים נאמר: שעה שהרג את [אנשי] נוב עיר הכהנים. כי רבים מהגבעונים היו משרתי המזבח, כאמרו חוטבי עצים ושאבי מים לבית אלהי (יהושע ט כג). וראינו ששאל הפליג בהכרתתם באמרו מאיש ועד אשה מעולל ועד יונק ושור וחמור ושה לפי חרב (שמואל-א כב יט). ומי שלא החייה את הבהמות לא החייה את העבדים. ואם הדבר כך כיצד ניצלו אלו? על כך נאמר: לא כולם היו משרתי המזבח. אבל מקצתם שירתו את האומה, כאמרו לעדה ולמזבח ה' (יהושע ט כז) ואלה ששירתו את העדה ניצלו.

בתשובה לשאלה החמישית: מה מובן אמרו בקנאתו לבני ישראל ויהודה (שמואל-ב כא ב) נאמר: [כתוב זה הוא לפי דעת שאול] שבעיניו הריגת אנשי נוב היא קנאה לאומה, שלא יהיגו [לפגוע במלך בעזרת] המורד בו, כאמרו כי קשרתם עלי כולכם (שמואל-א כב ח) ושאר הפרשה.

[ותשובת השאלה השישית: למה] אמר והגבעונים לא מבני ישראל המה (שמואל-ב כא ב) והרי זה עניין ידוע. על כך נאמר [שכאשר הסיחו הכהנים דעתם לא התעלמו] מדרישת דם קרוביהם, והם היו זכאים לכך יותר מאחרים, אבל הם חסו על האומה. ואלה פירסם עליהם הכתוב כי הסיבה לדרישתם משום שאינם מבני ישראל [שיחמלו עליהם]. ואפשר שמסיבה זו נכתב ינתן לנו [במקום 'יותן לנו' לרמז] שאלה השבעה כופר הנתינים שהם גבעונים [כעניין ויתנם יהושע (יהושע ט כז)]. ונאמר ושם איש [מעבדי שאול ביום ההוא נעצר לפני ה' (שמואל-א כא ח)]. וכך נכתב גם כן אין לי כסף וזהב עם שאול (שם, כא ד) [במקום אין לנו, דרך הקפדה ודקדוק לומר שאפילו] לא נותר ממנו אחד כי אז היה דורש נקם. ובתשובה לשביעית [למה איחר העניין עד אותו זמן] נאמר: ידוע שהריגת אנשי נב חלה בסוף ימיו של שאול. ואפשר שעניין זה היה בראשית מלוכת דויד על ישראל ולא נודע שנמצא בעם [עובד עבודה זרה שיהא הרעב בגללו] כאמרו ועצר את השמים (דברים יא יז). [והואיל] ולא נכרתו דימו שזה בגלל שפיכת דמים [כמו שנאמר ולא רץ לא] יכפר לדם (במדבר לה לג). וכשנתאמת להם אמר להם דויד ובמה אכפר (שמואל-ב כא ב) [כנגד לא יכופר]. ומה שהוסיף וברכו את נחלת ה' (שם, שם) לפי שהברכה היא שובע ויהיה [במקום הרעב שובע].

והתשובה לשמינית למה איחרה קבורת אלה השבעה כל הקיץ עד שהוצרכה [אם מקצתם] לרילון ולשמיכה לשמור עליהם, כמאמר הכתוב ותקח רצפה את השק ותטהו לה אל הצור (שם, כא י). על זה נאמר, שהמנהג היה שכל מי שהרגו המלך לא יעז שום אדם לגשת אליו ולקברו כי אם ברשות המלך. ודויד לא ידע שנשארו עד אותו זמן, ונשארו זורקים לא חלויים, כמו שנאמר ויפלו שבעתים יחד (שם, כא ט). ואפשר שנכתב ויפלו שבעתים לפי שהוכו באמצעיתם, ונעשה כל אחד מהם שתי חתיכות, ולפיכך נעשו השבעה שבעתים. וכאשר נודע הדבר לדויד, כמו שנאמר ויגד לדוד את אשר עשתה רצפה בת איה פילגש שאול (שם, כא יא), מחה על כך וציווה לקבור אותם ולקבור את אבותיהם בין קבריהם, שנאמר וילך דוד ויקח את עצמות שאול ואת עצמות יהונתן בנו (שם, כא יב).

ותשובת השאלה התשיעית, שאמרו ויעתר אלהים לארץ אחרי כן (שם, כא יד) אינו מוסב על קבירת העצמות לפי שזה בתחלת החורף; ואילו נמשך הרעב עד אותו זמן כי אז היתה נגמרת גם השנה הרביעית ברעב, ואיך יתכן שימשך [הרעב] והרי הנקמה כבר היתה בראשית הקיץ, כמו שנאמר והמה הומתו בימי קציר כראשונים בתחלת קציר (שם, כא ט), אלא שזה שנאמר ויעתר אלהים לארץ מוסב על הריגת שבעת האנשים כיון שזה המטרה ועליו חשבו ואותו עשו²¹.

דברי חכמים
דברי חכמים

330. כח יז

טורים - סדרים או שורות כמו שפירש ר' סעדיה ז"ל.

(ראב"ם)

331. כח יז-כ

רק הגאון פירש אודם מאדום... וברקת מגזרת ברק... ונפך שחור מגזרת ותשם בפוך (מלכים-ב ט ל)... וגם ספיר אבן לבנה מעדות לבנת הספיר (כד י)... והגאון אמר כי ישפה בתמורת השי"ן בסי"ן בלשון קדר. והגאון אמר כי שהם אבן יקרה לבנה. והיא בלשון קדר כלשון ארמית, רק הרי"ש קודם הלמ"ד בארמית*.

(ראב"ע הקצר)

332. כח לא

הגאון תירגם מעיל ממטר. כדמות הנקרא סרבל, רק פי ראשו בתוך המעיל*.

(ראב"ע)

333. כח לב

פי ראשו הקולר שלו, כמו שביאר ר' סעדיה ז"ל.

(ראב"ם)

דברי חכמים

21 על כל הפרשה עיין יבמות עט א וסנהדרין יט ב. קטע זה היה לנגד עיני רד"ק שכן בפירושו (שמואל-ב כא א-טו) הוא מעלה חלקים ממנו בשם הגאון (א' כהן).

331 כח יז-כ

* בארמית 'בורלא'. בערבית 'בלור'.

332 כח לא

* 'ממטר' הוא מעיל המגן על לבושו מפני המטר. 'סרבל' - פירש בן עזרא 'סרבליהון' (דניאל ג כא, כז): שמלה עליונה.

[קסד]